

Ideenenes makt over sinnene

av Aksel Braanen Sterri

Økonomene og juristene har alltid vært mektige her til lands. Nå er de i ferd med å ta helt over.

Det er ikke kunnskapssektoren du tenker på først når du skal peke ut de mektigste menneskene i Norge. Mannen i gata kjenner knapt navnet på rektorene ved landets største universiteter eller mannen som satt tolv år som administrerende direktør i Norges forskningsråd, Arvid Hallén. Mer kjent er kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen og professorer som figurerer i mediebildet, som Bernt Hagtvet, Frank Aarebrot og Edvard og May-Britt Moser. Men har de makt av den grunn?

Makt kan utøves på så mange måter. Den kan utøves direkte, ved å tvinge noen til å gjøre noe de ellers ikke ville ha gjort. Myndighetene utøver en slik makt når de forbyr eller påbyr oss å gjøre enkelte ting. Makt kan utøves av byråkrater, medier og interesseorganisasjoner når de setter enkelte saker og perspektiver på dagsorden, på

bekostning av andre. Men også den som har makt over måten vi tenker på, har stor makt. Og mye av denne makten utøves i kunnskapssektoren, av mennesker som selv ikke tenker på seg selv som mektige. Forsøker du å si til professorer at de er mektige, reagerer de kraftigere enn noen andre grupper. Et slikt stempel vil de ha seg frabedt. De gjør jo bare sin jobb, som undervisere, som forskere og som deltakere i det offentlige ordskiftet; av nødvendighet, skal du vite. Noen ganger kan de heve stemmen, men da utelukkende som motmakt til de organiserte interesser i vårt samfunn, en motmakt mot alle dem som meler sin egen kake, en motmakt mot de virkelige mektige. Men det de glemmer, er at de har en autoritet som få andre kan skilte med. Og vi er sjelden klar over på hvilket fundamentalt vis de påvirker oss.

Den britiske økonomen John Maynard Keynes formulerte det godt: «Økonomer og politiske filosofer, både når de har rett og når de tar feil, er mektigere enn vi vanligvis forstår. Faktisk er verden styrt av lite annet. Praktikere, som anser seg selv for å være unntatt fra enhver intellektuell innflytelse, er vanligvis slaver av en eller annen utdatert økonom.» Utsagnet har gyldighet også utover de gruppene Keynes nevner. Ingen vil i dag underkjenne den radikale påvirkningen Galileo Galilei, Isaac Newton, Albert Einstein og Charles Darwins ideer har hatt for hvordan vi forstår virkeligheten og hvordan vi tenker.

Selvfølgelig er det de færreste akademikere som får æren av å få like mye innflytelse som de nevnte og på samme tid bli husket for det. Det forhindrer imidlertid ikke dagens professorer, forskere og undervisere fra å utøve makt. Makten som utøves fra kunnskapssektoren, er ofte skjult i sin samtid, selv om dens mektigste aktører ikke alltid er det. Men at den er skjult, gjør den ikke mindre virkningsfull.

Spør du en professor hvor makten i kunnskapssektoren sitter, vil han peke på Kunnskapsdepartementet, politikerne i Kirke-,

utdannings- og forskningskomiteen på Stortinget, Forskningsrådet, tilsynsorganet NOKUT (Nasjonalt organ for kvalitet i utdanningen), ledelsen ved egen institusjon og til og med byråkratene på nabokontoret. I et irritert øyeblikk vil professoren plassere kolleguen i administrasjonen helt på toppen av makthierarkiet. På Øvre Blindern, der Det samfunnsvitenskapelige fakultet og Humanistisk fakultet ved Universitetet i Oslo (UiO) holder til, pleide de å si at den mektigste personen var hun som tok rombestillingene. Hun bestemte både når og hvor lenge av gangen de kunne undervise, og hvor mange studenter de kunne ha. Det er lett å forstå analysen. Den opplevde vilkårlige maktutøvelsen fra byråkratiet kan være den mest begrensende faktoren i en professors hverdag. Men det er selvfølgelig ikke her den virkelige makten sitter. Det er de som sitter på pengene og bestemmer spillereglene akademikerne må forholde seg til, som utøver den mest direkte makten i sektoren. Og den makten skal vi komme tilbake til. Men vi må altså ikke helt overse professorenes makt.

At du ser professorer klage over sitt begrensede spillerom, kan tolkes som maktesløshet, eller det kan tolkes som et uttrykk for at det er lettere å se makten som ligger hos andre. Det er ikke en tankemåte professorer er alene om å besitte. Psykologen Lee Ross har kalt det «den fundamentale attribusjonsfeilen». Selv vet vi hvor skoen trykker, og hvor mye forhold utenfor vår kontroll påvirker vår situasjon. Hos andre ser vi ikke de samme begrensningene. Når noen begrenser vårt spillerom, ser vi ikke hvordan de selv er begrenset. Så det faktum at enhver peker på alle andre når du spør hvor makten sitter, er ikke bare et resultat av at makten gjerne ønsker å tilsløre seg. Selv de mektigste føler seg maktesløse til tider.

At professorer kvier seg for å se sin egen makt, kan også skyldes en annen psykologisk mekanisme. Vi vurderer ikke situasjonen objektivt, men opp mot forventningene vi har til den. Da rettsapparatet behandlet Universitetet i Oslos oppsigelse av den uregjerlige

historieprofessoren Arnved Nedkvitne, pekte avisa Morgenbladet bakover i tid for å forstå hvorfor professorene oppfatter seg så maktesløse og begrenset som de gjør i dag. «Det kan være vanskelig for professorene å oppfatte seg selv som livegne (tjenestemenn), når de faktisk var embetsmenn helt frem til 1990.» Nedkvitne anket avgjørelsen helt til Høyesterett, uten hell. På enhver annen arbeidsplass ville dommen vært selvsagt. Likevel kom avgjørelsen som et sjokk på mange, inkludert Morgenbladet. Det skyldes at Nedkvitne er den første professoren som er sparket i landets historie.

Professorenes selvbilde har trolig røtter lenger tilbake enn til den kalde krigen. Professorene har tradisjonelt hatt mye makt her til lands. Man kan si de var med på å bygge nasjonen. Tre år før Norge gikk ut av unionen med Danmark i 1814, ble Det Kongelige Frederiks universitet, nå UiO, opprettet i Kristiania. Norge hadde ikke stort til adel, noe som ga større spillerom for akademikerne. På Riksforsamlingen i 1814 var akademikere sentrale i arbeidet med Grunnloven. Og ideene som inspirerte grunnlovens tekst, var formulert av opplysningstenkere som John Locke, Jean-Jacques Rousseau og Johan F.W. Schlegel. Historikeren Jens Arup Seip kalte denne første perioden i den unge nasjonen, fra 1814 til Riksrettsdommen mot ministeriet Selmer i 1883, for «embetsmannsstaten». Kanskje enda mer treffende er «professorpolitikernes regime», slik Rune Slagstad har formulert det i boka *De nasjonale strateger*. På 1800-tallet løp professorene mellom universitetet i sentrum og politikken. I spissen sto Frederik Stang og Anton Martin Schweigaard, men også Torkel H. Aschehoug og Ole Jacob Broch var sentrale professorpolitikere i denne perioden.

Det er ikke lenger slik at akademikere dominerer maktens tinner. Tvert imot. Den siste stortingsrepresentanten som også var professor, var nå avdøde teologiprofessor Inge Lønning. Han satt på Stortinget for Høyre fra 1997 til 2009. Professor i statsvitenskap, Janne Haaland Matlary, var vararepresentant for KrF fra 2009 til

2013 og var statssekretær i Kjell Mange Bondeviks første regjering. Fra 2013 til 2017 er Kristin Vinje fra Høyre den eneste på Stortinget med doktorgrad.

Tar vi i betraktning hvordan samfunnet har utviklet seg, er ikke det rart. De to folkelige og egalitære revolusjonene som veltet og etterfulgte professorpolitikernes regime, hadde mindre plass til professorer. Verken det folkelige og rurale venstreopprøret med Johan Sverdrup i spissen, eller arbeiderklassens opprør, ledet av Arbeiderpartiet og fagbevegelsen, ga akademikerne den sentrale plass de tidligere hadde, selv om de fortsatt fikk spille ledende roller innad i byråkratiet og i offentligheten.

Også andre faktorer har redusert professorenes makt. Akademia, som resten av samfunnet, er blitt stadig mer spesialisert. For å lykkes som akademiker i dag må man spisse seg inn på en stadig snevrere del av fagområdet for å lykkes. Selv om denne spesialiseringen gjør akademia som helhet mer betydningsfull, gjør det hver enkelt kunnskapsaktør mindre mektig. Forskere deltar fortsatt i det offentlige ordskiftet, men det faglige grunnlaget for å engasjere seg blir mindre. Den bredt orienterte, og til tider synsende allviteren, er det mindre plass for, selv om det fortsatt er liv i noen grannende professorer. Man kan si det blir mindre rom for professorer som Frank Aarebrot og Bernt Hagtvatn, selv om både bredde og formidlingsevne fortsatt belønnes i forskningsmiljøene. Det er bare ikke nok.

Professorens fall henger også sammen med internasjonaliseringen av samfunnet. Et tradisjonelt styringsfag som jus har merket dette spesielt godt. Nå kommer stadig mer av lovgivningen fra EU, og praktikerne får i oppgave å tolke og omdanne disse lovene. Også samfunnets kunnskapsbase er blitt bredere, blant annet som følge av den effektive spredningen av informasjon. Nå finnes en hel rekke lett tilgjengelige kilder til kunnskap, i tillegg til lærestedene og forskningsinstituttene. Spesielt Internett har demokratisert

tilgangen på kunnskap. Mens Store Norske Leksikon er skrevet av akademikere, er det mer populære Wikipedia et samskrivingsprosjekt, hvor den selvlærte står på like fot med dem som har fått kompetansen sertifisert av en høyere utdanningsinstitusjon. At alle kan google seg til informasjon og lese utenlandske aviser, snevrer samtidig inn rommet for å komme med luftige betraktninger, basert på professortittel og mange års erfaring. Nate Silver, journalisten som er mest kjent for å ha spådd riktig valgresultat i femti av femti amerikanske stater i presidentvalget i 2012, viser tydelig hvordan Internett og tilgangen på kvantifiserbare data kan snu hierarkiene på hodet. Han har ingen annen utdanning enn en bachelorgrad i økonomi. Likevel har tilgangen til store mengder data gjort ham til autoriteten på politisk analyse i USA gjennom nettsiden FiveThirtyEight. Han er rett og slett en bedre spåmann enn andre. Gode statistikkferdigheter kan dermed gi mer makt enn en professortittel.

Men at hver enkelt professors makt er blitt mindre i løpet av de siste årene, betyr ikke at politikken ikke påvirkes av kunnskapssektoren. Et flertall av stortingsrepresentantene har tatt sin utdanning ved et norsk lærested, og fire av fem har vært innom et høyere lærested. Kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen er selv statsviter fra UiO. Fra topp til bunn i departementene og de underliggende etatene er stillingene besatt av kandidater fra universitetene, i all hovedsak med bakgrunn fra samfunnsvitenskap, jus og økonomi. Gjennom media, politikk og sivilsamfunn har samtlige blitt møret av de rådende ideer fra norsk akademia.

Den mest direkte formen for maktutøvelse en akademiker kommer i nærheten av, foruten å bli utnevnt til viktige posisjoner som sentralbanksjef, er å bli opphøyd til den suverene eksperten av de viktigste praktikerne. Om for eksempel en skoleforsker blir lagt elsk på av Kunnskapsdepartementet, Utdanningsdirektoratet og Utdanningsforbundet, kan du som akademiker legge grunnlaget for mye av politikkutforming. Norsk skole har de siste årene blitt

betydelig påvirket av PISA-undersøkelsene. Disse har vært ledet i en årrekke av en relativt anonym førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo, Marit Kjærnsli. Testene påvirker hvordan vi tenker om norsk skole og legger dermed rammene for hvilke løsningsforslag som er aktuelle. Det gir Kjærnsli betydelig makt. Heller ikke mange hadde hørt om Kjærnslis kollega, pedagogikkprofessor Sten Ludvigsen, før han ledet Ludvigsen-utvalget. Han fikk i oppdrag å vurdere hva og hvordan elevene skal lære i framtidens skole. Nå blir utvalgets viktigste konklusjoner praktisk politikk. Ludvigsen har dermed sikret seg varig innflytelse på den oppvoksende generasjon.

Ludvigsen-utvalget er bare ett av mange utvalg som har fått i oppdrag å lage en offentlig utredning, en såkalt NOU. De legger grunnlag for ny politikk og rammer inn måten vi forstår et spørsmål på. Makten som ligger i en NOU, kommer tydelig fram i Scheel-utvalgets arbeid med ny skattereform. Etter at de la fram sin rapport, er det nærmest blitt opplest og vedtatt at en reduksjon i selskapsskatten er det viktigste grepet vi kan ta for å øke investeringer i norsk næringsliv. Som forventet sluttet politikerne seg til konklusjonen da de ble enige om en ny skattereform våren 2016. Dette var langt fra like selvsagt før utvalget kom med sine konklusjoner i 2014. Et søk i mediedatabasen Retriever viser betydningen utvalget har hatt i offentligheten. Selskapsskatten var nevnt 200 ganger i 2012, året før daværende finansminister Sigbjørn Johnsen (Ap) satte ned Scheel-utvalget. I 2013 var tallet over 900. Fra utvalget lanserte rapporten i slutten av 2014 og ti måneder fram i tid, var antallet oppslag over 1600. Til tross for at politikerne og byråkratene i departementene gir mandatet ekspertene har å forholde seg til, har utvalgsmedlemmene stort skjønn til å formidle det de mener er de mest faglig holdbare rådene.

De siste tiårene har vi sett et klart tegn til «ekspertifisering» i NOU-ene, hvor utvalgene befolkes med stadig flere forskere og færre deltakere fra sivilsamfunnet og partene i arbeidslivet. Dette

illustrerer en maktforskyvning vekk fra den såkalte korporative kanal, til fordel for kunnskapssektoren. Dette henger sammen med politikernes behov for å føre en «kunnskapsbasert» og «evidensbasert» politikk. Det rådende dogme er at alt skal evalueres, og alle politiske tiltak skal sannsynliggjøres med et faglig grunnlag. Selv om politikere altfor ofte velger seg de kunnskapskildene som passer deres egen agenda best, gir dette mer makt til kunnskapssektoren. Behovet for å føre en kunnskapsbasert politikk fører også den politiske samtalen over på akademikernes hjemmebane, selv om det også er en fare for at forskningen blir politisert.

Det er spesielt økonomer og jurister som dominerer NOU-ene. Det henger sammen med flere betydelige trender som favoriserer disse fagenes kompetanse. Samfunnsøkonomenes kostnads- og nytteberegninger og teoretiske rammeverk er blitt mer dominerende. Etter at Chicago-økonomen Gary Becker anvendte økonomifagets innsikter på så mangfoldige områder som samliv, beslutninger om få barn, narkotikabruk, kriminalitet og diskriminering, har økonomifaget gått over fra å være et studieområde til å bli et svært fleksibelt rammeverk for å forstå verden.

Det er derfor ikke overraskende en økonom som troner på NOU-toppen. Professor Arild Hervik fra Høgskolen i Molde er en av kunnskapssektorens ukjente maktmennesker med 17 NOU-er på samvittigheten. Han har ledet de fleste av dem. Blant de tiltakene som har sitt utspring i hans NOU-er, er Skattefunn, en subsidieordning for bedrifter som satser på forskning og utvikling, som i 2015 kostet 3,5 milliarder kroner, såkornfond, skolestart for seksåringer og moms på kultur.

Som den siste maktutredningen, ledet av statsvitenskapsprofessor Øyvind Østerud, påpekte, er samfunnet også blitt mer rettsliggjort. Stadig mer politikk rettighetsfestes og New Public Management-ideologien i offentlig sektor har gjort det mer nødvendig å bruke et juridisk språk. Når alle vedtak formelt sett kan klages

inn til uavhengige instanser og antallet offentlige etater øker, øker også behovet for at jurister står for kommunikasjonen. Det gir offentlige etater en nødvendig ryggdekning og øker presisjonsnivået i kommunikasjonen. En økt internasjonalisering av både politikk og næringsliv, ikke minst som følge av EØS-tilknytningen, har også gjort juristenes kompetanse mer etterspurt.

Det er derfor få utopiske og samfunnskritiske professorer som troner på toppen i kunnskapssektorens maktelite. De store ideer og akademias kritiske blikk på den rådende samfunnsorden, kanskje tydeligst representert av nå avdøde kriminolog Nils Christie med hans radikale ideer om skolen og kriminalomsorgen, har ikke lenger den samme klangbunnen i offentligheten. Nå dominerer de forvaltende økonomisk-administrative ideer, representert i politikken ved Jens Stoltenberg og Erna Solberg. På kunnskapssiden reflekteres dette i økonomer som NTNU-professor Jørn Rattsø, som blant annet har ledet Produktivitetskommisjonen, finansbyråd i Finansdepartementet, Hans Henrik Scheel, som har vært sentral i utarbeidelsen av skattesystemet, sist som leder av Scheel-utvalget, UiO-professor Steinar Holden og SSB-forsker Ådne Cappelen, som har et tydelig grep om de sentrale pilarer i den økonomiske politikken, SSB-forsker Erling Holmøys framskrivninger som blant annet ligger til grunn for Perspektivmeldingen, sentralbanksjef og tidligere sjef i SSB, Øystein Olsen, og sosiologiprofessor Grete Brochmann med sin pragmatiske innfallsvinkel i innvandrings- og integreringspolitikken.

Det såkalte «jerntriangelet» har alltid hatt et sterkt grep om norsk politikk. Det har tradisjonelt bestått av Statistisk sentralbyrå, Finansdepartementet og Samfunnsøkonomisk institutt ved UiO. I nyere tid må trioene suppleres av den uavhengige sentralbanken, Norges Bank. Jerntriangelet er blitt et «jernkvadrat». Den største forskjellen er at konkurrerende maktbaser har fått mindre å si.

Det er ikke bare de samfunnskritiske stemmene og de store ideene som har svunnet hen. Også politikkenes skjønsmessige maktutøvelse er begrenset til fordel for økonomiske styringsprinsipper. Det får betydning for hvem som har makt over den teknologiske utviklingen og fordelingen av goder og byrder i samfunnet. Når Perspektivmeldingen og Produktivitetskommisjon legger føringen for de politiske debattene, begrenses politikernes handlingsrom. Når den rådende ideologien er at politikere ikke kan «plukke vinnere» ved å prioritere noen næringer og sektorer over andre, og politikernes rolle begrenses til å korrigere markedssvikt, gir det mindre rom for strategiske aktører i å utøve makt i enkeltsaker. Det gir imidlertid mer makt til økonomien som fagfelt, og til dem som forvalter dette verdensbildet.

Professorene utøver likevel sin viktigste makt nærmere arbeidsplassen. Ved å være en effektiv underviser, veileder og lærebokforfatter kan man over flere år forme unge, og relativt lettformelige sinn, i eget bilde. Disse går senere ut i samfunnet og praktiserer kunnskapen de fikk under utdannelsen, og forstår verden i lys av de faglige brillene de tilegnet seg. Forskning fra USA viser at studenter blir mye mer venstreorientert i sin politiske overbevisning i løpet av tiden på universitetet. At et overveldende flertall av amerikanske professorer plasserer seg på venstresiden, forklarer trolig mye av dette. Vi har ikke den samme oversikten i Norge. Det er likevel høyst trolig at man i det minste blir mindre konservativ etter endt utdanning ved et høyere lærested. Man kan si at fagene gir oss briller som vi forstår verden ut ifra.

Samfunnsøkonomi, siviløkonomi, jus og medisin er alle sterke profesjonsutdanninger, og fungerer dermed mer indoktrinerende enn andre utdanninger. Det er ikke mange som forblir sosialister etter en femårig utdanning i samfunnsøkonomi. Heller ikke mange forblir ihuga liberalister. Det er slik sett liten tvil om makten for eksempel Kalle Moene og Steinar Holden har utøvd ved å

vokte over utformingen av det samfunnsøkonomiske studieløpet i løpet av mange år ved samfunnsøkonomisk institutt ved Universitetet i Oslo. Denne kanalen for maktutøvelse har økt i betydning. Nå som stadig flere tar høyere utdanning, øker andelen i befolkningen som blir utsatt for professorenes innflytelse, og som ser professorene som naturlige autoriteter det er verdt å lytte til.

En god forsker vil også påvirke sine fagfeller og utformingen av hele fagfelt og vil dermed kunne påvirke både politikkutforming og undervisning av andre studenter enn sine egne. Forskere som siteres mye, publiserer i gode tidsskrifter og besitter viktige portvokterroller, som for eksempel redaktører i anerkjente vitenskapelige tidsskrifter, har mer makt. Også her er noen fagdisipliner og fagretninger mektigere enn andre. Den relativistiske og postmoderne agendaen som rådet i flere fag på 1990-tallet er nå – heldigvis – henvist til marginale fagmiljøer. Dens makt over sinnene våre er dermed sterkt begrenset. Den er imidlertid erstattet med en positivistisk vind på de fleste fagfelt, som søker sannheten ved hjelp av systematisk innsamling av data, og som ønsker å finne årsakssammenhenger med eksperimentliknende metoder. Det har bare forsterket økonomifagets makt, som setter dype spor også i tilgrensende fagfelt som statsvitenskap, psykologi, sosiologi og historie.

En god forsker vil også bli brukt mer av aktører i offentligheten. En av det tjuende århundrets største filosofer, John Rawls, ga knapt et eneste intervju eller skrev en eneste kronikk i avisene. Likevel har ideene hans figurert i både norsk og utenlandsk offentlighet og politikkutforming siden han ga ut sin bok *A Theory of Justice* i 1971. Mange som ikke engang har hørt om Rawls, vil være påvirket av hans egalitære og liberale ideer. To tydelige eksempler i norsk offentlighet er Fordelingsutvalgets NOU fra 2009, som utviklet politikk for en jevnere fordeling av godene, og Prioriteringsutvalget fra 2014, som utviklet prioriteringsprinsipper i helsetjenesten.

Å være en god forsker er imidlertid ikke nok til å påvirke mange. Ofte krever det også en egen tilstedeværelse i offentligheten og en villighet til å formidle eget budskap på en effektiv og overbevisende måte. Det er ikke bare de store brillene og det lange skjegget som gjør vi lett tenker på Frank Aarebrot når vi skal tenke på en professor. Et søk i mediedatabasen Retriever avslører at Aarebrot er nevnt tusener av ganger i norske medier, med en topp i stortingsvalgåret 2009, da med 4417 treff. Det er over ti treff daglig og nesten på nivå med Arbeiderpartipolitiker Hadia Tajik.

Hvor mye man evner å påvirke gjennom den brede offentligheten, fanges delvis opp av ens tilstedeværelse i mediene, men også om man har et prosjekt, budskap eller en mektig idé som vi forstår verden ut ifra. For eksempel har trolig NHH-professor Jarle Møens klare budskap i debatten om formuesskatten vært viktig i å gjøre høyresidens kutt i formuesskatt mer upopulære enn de ellers ville ha vært. Sosiolog Gunnar Aakvag, nå ved Norges arktiske universitet i Tromsø, sin gjentatte påstand om den oppvoksende generasjon som «generasjon lydig», er et eksempel på en idé som fester seg i folks bevissthet og påvirker vår forståelse av hverandre. Koblet med et klart budskap til unge studenter om å bevege seg bort fra obskur sosialteori og over til å ta naturvitenskapen på alvor, gir det Aakvaag makt over sinnene våre.

Skal du som professor virkelig utøve makt, er det ikke nok å ha et klart budskap. Du må ha en vilje til å gå inn i din samtid og gi svar på spørsmålene vi lurar på; du må treffe tidsånden. Økonomiprofessor Kalle Moene ved UiO har for eksempel vært en iherdig forsvarer av den nordiske modellen, arbeiderstyrte bedrifter og global rettferdighet. Den første ideen har hatt appell, mens de andre må sies å ha hatt svært begrenset gjennomslag i norsk offentlighet. Professorers diffuse makt over sinnene våre utøves dermed i en vekselvirkning med befolkningens holdninger og andre mektige aktører som kan utøve mer direkte makt.

Den virkelig skjulte makten er vanskeligere å få tak på og måle. Mennesker med tillit i alle leire, kan påvirke på måter det godt skal gjøres å få tilgang til for utenforstående. Selv toppolitikere og næringslivstopper med store rådgivningsstaber, har mennesker de setter sin lit til, og som de ber om råd i uformelle settinger. Denne påvirkningen kan skje uten at vi tenker over det. Jim Rohn, en amerikansk entreprenør, har satt det på spissen: Vi er alle gjennomsnittet av de fem menneskene vi bruker mest tid sammen med. De som har statsministeren eller andre mektige beslutningstakers øre, har derfor betydelig makt.

Kontakter knyttes og nettverk dannes i både formelle og uformelle tilstelninger. De som blir invitert til og deltar på de sentrale konferansene og middagene hvor andre mektige mennesker befinner seg, vil over tid kunne utøve mer makt enn andre. Eksempler på slike tilstelninger, hvor flere kunnskapsaktører deltar, er Norges Bank-middagen, nobelprisutdelingen og NHOs årskonferanse. Kunnskapssektoren har selv egne tilstelninger, som tiltrekker seg mektige mennesker, som Jahre-middagen, Holbergpris-arrangementene, Abelpris-utdelingen og Kontaktkonferansen, kunnskapsministerens årlige samling for alle med sentrale posisjoner i norsk høyere utdanning og forskning.

Biologiprofessor Nils Christian Stenseth, en prominent forsker og senterleder ved Universitetet i Oslo, er en av gjengangerne på slike tilstelninger. Det har sikret ham et kontaktnettverk som går utenpå de fleste og gir muligheten til å utøve mer makt enn det ellers ville ha vært mulig fra posisjonen som professor og mangeårig del av lederskapet i Det Norske Videnskaps-Akademi.

Men deltakelse på tilstelninger er verken nødvendig eller tilstrekkelig for å utøve makt. Ta for eksempel hjerneforskerne May-Britt og Edvard Moser. I likhet med Stenseth er de fremragende forskere og har bygget opp et internasjonalt anerkjent forskningsmiljø. Fra starten av karrieren har de fått kastet penger og stillinger

etter seg. Men der Stenseth ikler seg sin kjole og hvitt og konverserer med mektige mennesker, har de begrenset seg til faglige forsamlinger. De har heller ikke hatt det samme uttalte forskningspolitiske målet om at myndighetene bør prioritere toppforskning. Likevel har de nok hatt større påvirkning for å legitimere nettopp dette. Kombinasjonen av internasjonalt anerkjent forskning på et så populært og viktig område som hjernen og to vinnende personligheter, har gitt dem mer innflytelse i offentligheten enn Stenseth er i nærheten av. Og etter at de fikk nobelprisen i 2014, er det ingen grense for hvilken påvirkning de kan ha. Spørsmålet er likevel om de vil, og hva de i så fall vil.

Den noe overraskende fellesnevneren for alle mektige mennesker i kunnskapssektoren er evnen til å være gode historiefortellere. Det er en nødvendig faktor i alle deler av en forskers liv. Skal du forføre studenter, beslutningsaktører og befolkningen som helhet, er du nødt til å levere noe mer enn spredte biter med fakta. Skal du publisere i de beste tidsskriftene, holder det ikke å ha gode analyser og gode data. Du må selge budskapet og demonstrere at du kommer med en ny, overbevisende fortelling. Også når du skal skaffe forskningsmidler, er du nødt til å overbevise mennesker med svært ulik kompetanse om at det du har planlagt å forske på, er så viktig i det store bildet at det fortjener de nødvendige millionene. Det krever en evne til å selge budskapet, til å plassere din lille bit i et større hele. En av Norges dyktigste statsvitere, Håvard Hegre, har de færreste hørt om. Mange flere har hørt om Bernt Hagtvat, som har en mindre imponerende forskerkarriere enn Hegre. Det skyldes ikke bare tilstedeværelse i offentligheten, men at Hagtvat er en historieforteller av rang. Hegre har ikke den samme ferdigheten.

Det er ikke bare professorer som har makt over sinnene våre. Kunnskapsaktører besitter ulike stillinger, om de er førsteamanuenser, stipendiater, postdoktorer, eller har stillinger som forskere i instituttsektoren. Mange forskere i instituttsektoren har mer

direkte innflytelse over politikktutformingen enn mange forskere på universitetene, siden de leverer flere arbeider på bestilling fra politikerne, og fordi de ofte driver mer anvendt forskning. Norge er trolig det landet med størst instituttsektor. Innen hvert politikkområde finner vi ett eller flere halvstatlige forskningsinstitutter. Det er likevel få forskere fra instituttsektoren eller utenfor universitetene som når toppen av listen over de mektigste kunnskapsaktørene i Norge. Knut Røed, økonom på Frisch-senteret og Alexandra Bech Gjørsv, konsernsjef i forskningsstiftelsen SINTEF, er hederlige unntak. Grunnen er at de mektigste professorene har flere bein å stå på enn forskerne i instituttsektoren. De er ofte mer anerkjent i fagmiljøene, de har flere studenter, er til stede i offentligheten, og de har tette forbindelser til den politiske makten. Det er denne cocktailen som gjør at det fortsatt er professorene som dominerer listen over de med mest makt over sinnene våre. Da har vi imidlertid ikke tatt for oss de virkelige sjefene i kunnskapssektoren: de som sitter på pengebingen, lager reglene og har direkte makt over hva det forskes på. Det er til dem vi går nå.

Hvem har makt over forskerne?

Professorene har rett i at deres situasjon er begrenset og til dels bestemt av andre enn dem selv. På papiret ser det enkelt ut. Som i resten av byråkratiet er forskerne underlagt utdanningsinstitusjonens myndighet, og utdanningsinstitusjonene er igjen underlagt Kunnskapsdepartementet, med statsråden på toppen, som igjen er begrenset av hvilke rammer flertallet på Stortinget setter.

Det er politikerne i Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen på Stortinget, som i sektoren går under kortformen KUF, som i siste instans avgjør hvem som får penger, og hvem som ikke får det. Her er det Kristin Vinje fra Høyre og Trond Giske og Marianne Aasen fra Arbeiderpartiet som har størst makt. Bare de siste tiårene har institusjonenes finansiering, som avgrenser spillerommet til de

enkelte institutter, fakulteter og avdelinger, endret seg betydelig. Kvalitetsreformen, som ble implementert i 2003, ga noe mer frihet til institusjonene, men påførte også nye krav gjennom lover og forskrifter som utdanningsinstitusjonene må følge. Professor Bernt Hagtvet, en av kvalitetsreformens argeste kritikere, mener universitetene er blitt til pølsefabrikker, hvor kvaliteten og dannelsen ofres på strømlinjeformingens alter.

Professorene peker med rette på Kunnskapsdepartementet og Forskningsrådet når de skal vise hvem som er mektigst i sektoren. Det er de som mest direkte avgjør hvem som får forskningsmidler, og hvem som får studieplasser og dermed finansiering. Den politiske duoen Torbjørn Røe Isaksen og statssekretær Bjørn Haugstad, flankert av politisk rådgiver Magnus Thue, er de med soleklart mest makt innen sektoren. Røe Isaksen er en av de dyktigste politikerne i regjeringen og er tilstrekkelig akademisk orientert til at han forstår sektoren. Det er likevel trolig Haugstad som sitter på mest makt over universitets- og høyskolesektoren. Det er han som kjenner sektoren og «prater språket». Han har vært statssekretær tidligere, har doktorgrad og har også vært forskningsdirektør ved UiO.

Selv om også politisk ledelse er begrenset i hva de kan få til, rammer de beslutningene de får gjennomført, svært mange. Et nylig eksempel er strukturreformen, hvor siktemålet er å fusjonere universiteter og høyskoler for å skape bedre og mer robuste fagmiljøer. Her har vi sett et samspill mellom mektige aktører som forsterker hverandres makt. At rektor Gunnar Bovim har posisjonert NTNU så godt som han har gjort i denne prosessen, har økt både hans egen og statsrådets makt. Ved å ta en fremoverlent rolle i denne prosessen har han gjort NTNU til Norges største universitet.

Under politisk ledelse i Kunnskapsdepartementet er det toppbyråkratene i departementet som sitter med den største makten. Her er både departementsråd Petter Skarheim og ekspedisjonssjefene helt sentrale. Ofte er det disse rektorene og de underliggende

etatene er redd for. Det er disse som står for den daglige styringen og deler ut skryt og skjenn på det årlige møtet hvor tildelingsbrevet, Kunnskapsdepartementets styringsdokument, diskuteres. Toppbyråkratene har selvfølgelig sine føringer fra politisk hold, men foretar selv en rekke skjønnsmessige vurderinger.

Siden vi er mest formbare i våre tidlige år, gir det mening å peke på grunnskolen som den mest indoktrinerende institusjonen vi har. Den som har makten over grunnskolen, har dermed betydelig makt. Den mest direkte makten over skolen er det lærerne som besitter, men hver enkelt lærer kan bare utøve makt over et begrenset antall elever. Den som kan påvirke lærerne, har derimot betydelig makt. Også her spiller enkelte professorer en viktig rolle. Lærere utdannes på universiteter og høyskoler og tar med seg de brillene de får i løpet av utdannelsen. Først og fremst utdannes lærere i den rådende kunnskapen på de enkelte fagfelt. Men også deler av den pedagogiske kompetansen stammer fra akademien. Pedagogikkprofessor Gunn Imsen, som i en årrekke har skrevet lærebøkene som brukes på lærerutdanningen, har derfor hatt betydelig makt over skolen og elevene som går i den.

Den største makten over skolen er det likevel politikerne som besitter, med makten over pengesekken og de overordnede rammene. Her får kunnskapsminister Torbjørn Røe Isaksen hjelp av den noe mer anonyme statssekretæren Birgitte Jordahl, som utgjør den siste delen av den politiske ledelsen. Hun har ansvaret for grunnskolen. Det er imidlertid betydelig egen makt også i departementer og underliggende etater som skal gjennomføre politikerens vilje. Kunnskapsdepartementet og Utdanningsdirektoratet er de aktørene med mest makt over norsk skole. Direktoratet handler på myndighet fra departementet. Utdanningsdirektoratet, i rollen som både rådgivermyndighet, tilsynsorgan og kunnskapsbase, har stor betydning for utviklingen av norsk skole. De siste årene har det vært snakket mye om at makten over skolen er flyttet nedover i

systemet, til kommunene og lærerne. Den maktforskyvningen har imidlertid blitt møtt med et økt resultat- og rapporteringskrav. Staten har gitt makt med den ene hånden og tatt den tilbake med den andre.

Innen høyere utdanning har Norges forskningsråd (NFR) stor innflytelse i sektoren. Forskningsrådet, med sitt årlige budsjett på 8,5 milliarder kroner og 550 ansatte, har monopol på å dele ut statlige forskningsmidler og har stor autonomi i dette arbeidet. Forskningsrådets leder er samtidig rådgiver for regjeringen i forskningsspørsmål, og har derfor en dobbeltrolle som rådgiver og utfører. Det gir makt. Siden NFR i realiteten skriver sine egne forskrifter, har de også stor makt over spillerommet institusjonen har. Forskningsrådet griper i dag betydelig inn i universitetenes «strategiske autonomi». Det er Forskningsrådet som avgjør hvilke forskningsgrupper som får de prestisjetunge sentrene for fremragende forskning. Det er likevel på andre områder NFR utøver mest skjønnsmessig makt. Som Produktivitetskommisjonen viser, er det utstrakt bruk av tematisk styring av forskningen i Norge. Da går ikke forskningen nødvendigvis til de beste miljøene, men til de som NFR, i dialog med Kunnskapsdepartementet, velger ut. Det får stor betydning for hva det forskes på, og hvem som forsker på det. NFR er med på å forhandle fram helt nye forskningsprogrammer, som ikke ville ha eksistert uten deres velsignelse. Forskningsrådets administrerende direktør fra 2004 til 2016, Arvid Hallén, må få mye av æren for å ha gitt NFR denne makten.

Også tilsynsorganet NOKUT, et barn av Kvalitetsreformen, er en betydelig aktør i sektoren. NOKUT har den dobbelte rollen i både å godkjenne studieprogram og læresteder, evaluere systemene lærestedene har på plass for å sikre utdanningskvaliteten, og rådgi dem i hvordan de skal tilfredsstille kravene. NOKUT er den fremste organisasjonen utenfor institusjonene selv, som har som siktemål å sikre kvaliteten på utdanningen. Det gir dem også mye makt. At

NOKUT har tatt seg friheten til å underkjenne NTNUs kvalitets-sikringssystem, er et eksempel på at de også vet å benytte denne makten. NOKUTs leder siden 2008, Terje Mørland, har en solid tilstedeværelse i mediene så vel som på sentrale arenaer i sektoren. Den viktigste makten utøves imidlertid utenfor offentlighetens søkelys. Det meste av NOKUTs påvirkning skjer i de enkelte vurderinger og i dialogen med Kunnskapsdepartementet. NOKUTs faglige vurderinger brukes ofte i politiske dokumenter. I den tydeligste maktutøvelsen, godkjenningene av utdanninger og institusjoner, er de imidlertid tett bundet av Kunnskapsdepartementet. Men siden mye av ekspertisen nå er flyttet fra departementet til NOKUT, ender de med, i likhet med NFR, i høy grad å skrive sine egne forskrifter.

Makten NOKUT har, er imidlertid liten sammenliknet med rektorenes makt. Både fordi rektorene selv kan legge enkelte rammer internt på sin situasjon, men også fordi de påvirker politikken de og andre senere rammes av. Men her er makten svært skjevt fordelt. Det er rektorene ved landets tre største universiteter, NTNU, UiO og UiB, etterfulgt av lillebror i Tromsø, som har overlegent størst makt blant rektorene. De nye universitetene og høyskolene har liten innflytelse. Det ser vi eksempelvis i den manglende suksessen de nye universitetene har i å få gjennomslag for sin største kampsak, nemlig å modernisere finansieringssystemet i sektoren, som sterkt favoriserer de tradisjonelle universitetene. Til tross for at de både har regionale politikere og store deler av opposisjonen på sin side, har de ingen suksess. Heller ikke høyskolene har mye de skulle ha sagt. De er underlagt et helt annet og mye strengere styringsregime enn universitetene. Mens det humboldtske ideal om det frie universitet regjerer på de gamle universitetene, er høyskolene i mye større grad enn del av den weberianske byråkratistrukturen; de er et virkemiddel for politikerne og kunnskapsbyråkratene. UiO ville aldri funnet seg i at departementet laget rammeplaner

for f.eks. medisinstudiet. Det er likevel nettopp hva KD gjør for profesjonsutdanningene i høyskolesektoren. Det hjelper ikke at høyskolens formelle innflytelse over politikkutformingen går gjennom interesseorganisasjonen til universitetene og høyskolene, Universitets- og høyskolerådet, som lenge har vært dominert av universitetenes interesser.

Alle som har brukt litt tid i kunnskapspolitikkenes korridorer, kan imidlertid fortelle at rektorenes makt er betydelig begrenset på egen institusjon. Et universitetsideal som kretser om institusjonenes selvbestemmelse og akademisk frihet, er ikke oppskriften på å gi verken rektor eller kunnskapsministeren den makten han eller hun til tider skulle ønske seg. På hvert nivå nedover i hierarkiet sitter det mennesker med både uformell og formell vetomakt. Har ikke rektor med seg dekanene, kan han glemme å få noe gjennom. Har ikke dekanene med seg instituttlederne, stopper det der. Har ikke instituttlederne med seg de vitenskapelig ansatte, stopper reformen i gjennomføringsfasen. Slike iverksettingsproblemer er ikke ukjent, verken fra privat eller offentlig virksomhet, men det har en ekstra dynamikk ved de største universitetene. Uansett hvor mye Hagtvet klager over at universitetene er blitt til pølsefabrikker, historieprofessor Knut Kjeldstadli advarer mot kommersialiseringen av akademien eller biologiprofessor Kristian Gundersen latterliggjør New Public Management og tomt ledelsesspråk, er ikke det humboldtske ideal forlatt. Universitetene er ikke som andre underliggende etater i forvaltningen. Universitetene skal være selvstendige institusjoner, en egen maktsfære. Forskernes akademiske frihet settes høyt og «bedriftsdemokratiet» lever bedre her enn de fleste andre steder. Man velger fortsatt mange steder sine egne ledere framfor å ansette dem. At akademikere er noen stabeiser som det nærmest er umulig å få sagt opp, hjelper ikke på handlingsrommet. Men at makten er begrenset, både oppover og nedover, betyr ikke at rektorene ikke kan utøve makt.

Selv om også rektorene ved de gamle universitetene spiller innenfor rammer bestemt av politikerne i Kunnskapsdepartementet og av statsråden og av tildelingsbrevet fra departementet, har de både større spillerom og selv makt til å påvirke rammene.

De nåværende rektorene ved landets største universiteter har ikke bare makt i kraft av sin posisjon. Ole Petter Ottersen ved UiO, Dag Rune Olsen ved UiB og Gunnar Bovim ved NTNU har alle mer makt enn sine forgjengere. Medisinprofessor Ottersen har vært rektor ved Universitetet i Oslo (UiO) siden 2009. Han tok over etter den anonyme matematikeren Geir Ellingsrud. Landets eldste universitet har inntil helt nylig vært landets største og er på mange områder det med best kvalitet og størst anerkjennelse. Vi må heller ikke glemme at UiO har tentakler inn i flere sfærer i våre liv, som universitetssykehuset og flere av de store museene i hovedstaden.

Ottersen satt også som leder i Universitets- og høgskolerådet, fra 2013 til 2016, noe som styrket hans makt. Etter at han forlot roret, har imidlertid organisasjon bleknet i styrke. Nå, med Vidar Haanes fra Det teologiske Menighetsfakultetet som styreleder og anonyme Alf Rasmussen som generalsekretær, er organisasjonen av mindre betydning. Kombinasjonen av altfor spredte interesser mellom store og små universiteter og store og små, offentlige, som private, høgskoler, og et lederskap uten selvstendig maktbase, gjør det vanskelig å utøve makt.

Det er likevel Gunnar Bovim ved NTNU som seiler opp som den mektigste av rektorene. NTNU har lenge vært en strategisk forskningspolitisk aktør, men med Bovim ved roret siden 2012 har dette skrudd seg til enda et hakk. Han har benyttet seg av det politiske rommet skapt av den sittende regjeringen, blant annet i forbindelse med Røe Isaksens strukturreform. Ved å være tidlig ute med å knytte til seg høgskoler i regionen har han gjort NTNU til landets største universitet, samtidig som han har trukket mye av smøringsmidlene til egen institusjon. I dette arbeidet har Bovim

valgt samarbeidspartnere strategisk. Høgskolen i Nord-Trøndelag fikk ikke være med. Manøvrene skapte mye motstand internt på institusjonene, men han fikk likevel ja i fire styrever, og fusjonsprosessen turer fram. Blant annet dette har gjort Bovim til Røe Isaksens «kjæledegge», med de tilganger og den makt det gir. Bovim har også evnet å tilrettelegge institusjonen slik at den står godt rustet for å være en kandidat for ytterligere prioriteringer i årene framover, både i NFR, Europa og fra myndighetenes side. Etter at Moser'ne vant Nobelprisen i medisin og fysiologi i 2014, er de også blitt en betydningsfull eiendel for Bovim. Bovim har også betydelig makt i Trondheim by og gode kontakter inn mot forskningskonsernet SINTEF, ledet av Alexandra Bech Gjør, en mektig aktør i seg selv.

Blant de kommende maktpersoner i sektoren, er Mari Sundli Tveit, rektor ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) i Ås. Til tross for sin unge alder er hun allerede professor, rektor og var prorektor perioden før det. Fordi hun er gløgg, aktiv og kvinne, er hun høyt etterspurt i sektorens mange sammenkomster. Hun leder også en organisasjon som er spisset og derfor på linje med regjeringens prioriteringer. Også Curt Rice, fersk rektor ved Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA), er et navn verdt å merke seg. Rice er amerikaner, og har visjoner som står i stil med landet han kommer fra. Han er kvikk, framoverlent og villig til å påvirke. HiOA er allerede landets største høgskole. Blir HiOA et universitet, som han ønsker og trolig vil få til, vil det i studentmasse bli et større universitet enn Universitetet i Bergen. Rice har imidlertid mye å ta igjen etter den svake og kontroversielle tidligere rektoren Kari Toverud Jensen.

Studentene er heller ikke uten makt i sektoren. De har siden 2010 samlet seg i en felles organisasjon, Norsk studentorganisasjon (NSO). De får gjennomslag for typiske studentsaker som elleve måneder studiestøtte og flere studentboliger, men har også fått økt makt over utdannings- og forskningspolitikken. De fikk

blant annet gjennom en kontroversiell ny sensurordning og krav om studentaktiv forskning i tildelingen av Senter for fremragende forskning.

De to mektige partene i arbeidslivet har imidlertid en overraskende svak stilling i kunnskapssektoren. NHO har noe mer makt enn LO, som lenge har stått helt på sidelinjen. NHO fikk første gang en rolle i sektoren med en plass i Mjøsutvalget som la fram sin rapport i 2000. De har de senere år forsøkt å spille en mer aktiv rolle, med blant annet Årskonferansen i 2014 om læringslivet. De har likevel begrenset troverdighet i sektoren, noe det manglende engasjementet rundt NHOs Kompetansebarometer viser. Organisasjonens utspill om at samfunnet lider av mastersyke styrket ikke NHOs standing i sektoren. LO har lenge vært helt klar på at de har nedprioritert kunnskapssektoren og har derfor ikke hatt noen makt, annet enn å være en bremsekloss for endringer på institusjonene. Ansettelsen av Arvid Ellingsen viser imidlertid et minimalt taktskifte i organisasjonen. Det er imidlertid for tidlig å si at dette har hatt noen stor betydning for LOs makt i sektoren. En illustrasjon av de to store aktørenes begrensede makt er at de tapte kampen om å øke fagskolenes status mot blant andre Norsk Studentorganisasjon.

Heller ikke tankesmiene har så stor makt i kunnskapssektoren som mange skal ha det til. Som i andre land fungerer tankesmiene som tilretteleggere mellom akademia og mediene. De gir akademikere en plattform og en ramme å formidle sitt budskap gjennom. Men sammenliknet med andre land, spiller tankesmiene en mindre viktig rolle på dette området. Tankesmiene har derimot mer makt gjennom sin deltakelse som kunnskapsaktører. Politikkrelevante notater og aktiv deltakelse i den offentlige samtalen gir makt over sinnene, selv om det gir mindre makt over kunnskapssektoren.

Det er ingen enkel sak å avsløre makten i ens samtid. Ved en analyse av enkeltaktører og organisasjonskart og en forståelse for

politikkens spilleregler har jeg likevel forsøkt å vise at det er mulig å kartlegge hvordan makten fordeles innad i kunnskapssektoren. I Norge er det myndighetene som sitter på pengesekken, noe som gir politikere og toppbyråkratene betydelig makt. Det forhindrer ikke rektorene fra å sette et tydelig spor etter seg, om de vet å benytte handlingsrommet de har, både på egen institusjon og den som politikerne gir dem når de lanserer sine reformer.

Vanskeligere er det å avsløre makten kunnskapsaktørene har over sinnene våre. Med den klargjørende etterpåklokskapen er det få som vil betvile hvilken makt mellomkrigstidens økonomer som John Maynard Keynes og Friedrich Hayek har hatt og fortsatt har over økonomistyringen vår. Hvem som har makt over sinnene våre i dag, vil det være større uenighet om. Det er likevel mulig å nærme seg de mektigste menneskene gjennom en analyse av viktige trekk i vår samtid. Økonomene og juristenes rolle er styrket, på bekostning av både sosiologer, antropologer og filosofer, som målbærere av de store og utopiske ideer, og politikeres skjønnsmessige avgjørelser. De kunnskapsaktørene som forstår sin samtid og er villig til å gå inn i sin tid og fortelle overbevisende historier om hvordan det hele henger sammen, vil ha makt både innad i eget fag, over studentene som senere går ut og videreutvikler landet, og over politikere som legger rammene vi lever våre liv innenfor. Synlighet kan gi makt. Men som vi har sett er det langt fra nok.